
**ORTA MƏKTƏBIN VII SINFİNDƏ KİMYA FƏNNİ KURİKULUMUNUN
“MADDƏ VƏ MADDİ ALƏM” MƏZMUN XƏTTİ ÜZRƏ TƏLİMİN
TƏŞKİLİ METODİKASI**

A.Z. Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məqalədə kimya fənni kurikulumunun məzmunu və strukturunu barədə məlumat verilir, “Maddə və maddi aləm” məzmun xəttinin standartlarında nəzərdə tutulan məsələlərin VII sinif üzrə tədrisi ardıcılığı şərh edilir.

Azərbaycan təhsilinin məzmununun yeniləşdirilməsi ilə bağlı aparılan Kurikulum islahatı dövründə qəbul edilən sənədlərdən ən mühümü 30 oktyabr 2006-cı il tarixdə təsdiq edilmiş, ümumi təhsilin müasir məzmununun didaktik əsasını təşkil edən “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” konseptual sənədi oldu. Şəxsiyyətyönlülük, tələbyönlülük, nəticəyönlülük və integrativlik prinsipləri əsasında hazırlanmış bu sənəd əsasən şəxsiyyətin formalaşdırılması, onda həyati bacarıqların yaradılmasına xidmət edir, şagirdlərin idraki imkanlarının üzə çıxarılması, onun inkişaf etdirilməsi üçün real təlim şəraitinin yaradılmasını əsas götürür. Milli Kurikulum adlanan sənəddə ümumi təhsilin səviyyələri üzrə nəticələr verilir. Həmin nəticələrdə şagirdlərin hər hansı səviyyə üzrə mənimsədikləri bacarıqlar ifadə olunur [1].

Ümumi təhsillə bağlı daha geniş məsələləri əhatə edən və 3 iyun 2010-cu il tarixdə qəbul edilmiş “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” sənədində ümumi təhsilin bütün sahələrini əhatə edən standartlar müəyyən olunmuşdur [2].

Həmin sənədlər əsasında hazırlanmış, fənn üzrə məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirən və ona doğru istiqamətlənmiş standartların reallaşdırılması üçün zəruri fəaliyyətləri əhatə edən konseptual sənəd olan fənn kurikulumlarında ilkin olaraq təlimin məzmunu öz əksini tapır və ənənəvi proqramlardan fərqli olaraq, nəticələr formasında verilir, şagirdlərin yiyələnməyəyi bilik və fəaliyyəti konkret ifadə etməklə şəffaf xarakter daşıyır. Mahiyyət etibarilə bacarıqlardan ibarət olan bu nəticələr minimum tələb kimi təsdiq olunduğundan həm də standart hesab edilir.

Məzmun xətti - fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə müəyyən edilən məzmunun zəruri hesab olunan hissəsidir.

Məzmun standartları nəticə şəklində olub, özündə konkret mənimsəniləcək biliyi və fəaliyyəti əks etdirir. Bilik komponentində nəyin öyrədiləcəyi, fəaliyyət komponentində isə necə nümayiş etdiriləcəyi göstərilir.

Standartlar əsas və alt standartlar kimi təqdim edilir.

Əsas standart – bir neçə sinifdə və hətta ümumi təhsil pilləsi üzrə eyni formada ifadə olunaraq dəyişməyə bilər və iki funksiyanı yerinə yetirir:

- Fənlər üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrini məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir.
- Sınıf və fənlər üzrə summativ qiymətləndirmənin aparılmasını təmin edir.

Alt standart – sinifdən-sinfə və sinif daxilində inkişaf etməklə kurikulumun inkişafetdiricilik prinsipini həyata keçirir. Alt standartın dörd əsas funksiyası var:

- Təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyən olunması üçün etibarlı zəmin yaradır.
- Təlim strategiyalarının düzgün seçilməsində mühüm rol oynayır.
- Təlimdə inteqrativliyi təmin edir.
- Təlimin məzmununun davamlı inkişafını təmin edir.

Fəaliyyət xətti – məzmun xətlərində əks olunan biliklərin əldə edilməsində şagirdə praktik imkan yaradır. Fənnin məzmun standartları bu fəaliyyət xətləri ilə əlaqəli şəkildə tətbiq olunur [3-5].

Kimya fənni kurikulumu da yuxarıda göstərilən prinsiplər əsasında hazırlanmış və nəzərdə tutulan məsələləri tam əhatə edir [6].

VII-XI siniflər üçün nəzərdə tutulmuş kimya fənni kurikulumunda məzmun xətlərinin **maddə və maddi aləm, kimyəvi hadisələr (kimyəvi reaksiyalar), eksperiment və modelləşdirmə, kimya və həyat** kimi verilməsi fənnin məzmununun inteqrativliyini təmin edir və şagirdlər tərəfindən biliklərin müstəqil olaraq tam, bütöv şəkildə mənimsənilməsinə asanlaşdırır.

Məzmun xətləri əsasında müəyyənləşdirilməmiş standartların (əsasən alt standartların) sinifdən-sinfə keçdikcə və eyni zamanda sinif daxilində sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə doğru dərinləşməsi, genişləndirilməsi biliklərin sistemli şəkildə ardıcıl olaraq mənimsənilməsinə şərait yaradır.

Kimyanın tədrisinin uyğun fənlərlə əlaqəli təşkili, müasir təhsilin mühüm prinsiplərindən olan inteqrativliyin gözlənilməsinə təmin etməklə yanaşı, interaktiv öyrənməyə imkan yaradır, şagirdlərin təbiət, cəmiyyət və insanlar barədə qarşılıqlı əlaqələr şəraitində qurulmuş biliklərə yiyələnməsini stimullaşdırır, onların fəaliyyətini məntiqi, tənqidi və yaradıcı istiqamətə yönəldir.

Təqdim olunan məqalə kimya fənni kurikulumunun “Maddə və maddi aləm” məzmun xətti üzrə təlimin təşkili məsələlərinə həsr olunduğu üçün, ümumi və tam orta təhsil pillələri üzrə həmin məzmun xəttinin təlim nəticələrini nəzərdən keçirək.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində “Maddə və maddi aləm” məzmun xətti üzrə təlim nəticələri

Şagird:

- maddələrin tərkibini, quruluşunu, fiziki xassələrini şərh edir;
- maddələr arasında qarşılıqlı əlaqələri şərh edir;
- maddələrin, qarışıqların tərkibinə, kimyəvi qanunlara aid sadə hesablamalar aparır.

Tam orta təhsil səviyyəsində “Maddə və maddi aləm” məzmun xətti üzrə təlim nəticələri

Şagird:

- qeyri-üzvi və üzvi maddələrin xüsusiyyətlərini izah edir;
- maddi aləmdəki qanunauyğunluqları şərh edir;
- maddələrin, qarışıqların tərkibinə, kimyəvi qanunlara aid mürəkkəb hesablamalar aparır.

Kimya fənni kurikulumunda VII sinif üçün “Maddə və maddi aləm” məzmun xətti üzrə məzmun standartları aşağıdakı kimi verilir:

Şagird:

1.1. Maddələrin xüsusiyyətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Maddələri (bəsit, mürəkkəb, saf), qarışıqları tərkibinə görə və fiziki xassələrinə görə fərqləndirir

1.2. Maddələr və onları təşkil edən hissəciklərin əlaqələrinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Atomun tərkibini, atom-molekul təlimini izah edir.

1.2.2. Həllolma və məhlulların mahiyyətini, həllolan maddə ilə həlledicinin hissəcikləri arasında əlaqələri şərh edir.

1.3. Maddələrin tərkibinə və quruluşuna aid hesablamalar aparır.

1.3.1. Maddələrin formuluna əsasən hesablamalar aparır.

1.3.2. Məhlullar və həllolmaya aid sadə hesablamalar aparır.

Qeyd edildiyi kimi, müəllim fənnin tədrisi zamanı əsasən alt standartlarla iş aparır. VII sinifə aid “Maddə və maddi aləm” məzmun xətti üzrə verilən alt standartlara uyğun təlim materialına aşağıdakıları aid etmək olar [7].

Şagird:

1.1.1. Maddələri (bəsit, mürəkkəb, saf), qarışıqları tərkibinə və fiziki xassələrinə görə fərqləndirir.

Maddə: Fiziki cisimlər nədən ibarətdirsə onlar maddə adlanır. Maddə nisbi sükunət kütləsinə malik olmaqla, materiyanın bir növüdür. Maddələr xassələrinə görə bir birindən fərqlənirlər.

Xassə: maddələr arasında oxşar və fərqli cəhətləri göstərən əlamətlərə xassə deyilir, iki cür olur: fiziki və kimyəvi.

Fiziki xassə: maddənin aqreqat halı, rəngi, dadı, iy, sıxlığı, suda həll olub

olmaması, ərimə və qaynama temperaturu, elektrik keçiriciliyi. Maddənin kimyəvi xassəsi kimyəvi reaksiyalarda özünü göstərir.

Aqreqat halına görə maddələr bərk, maye və qazlar kimi təsnif olunur.

Fiziki xassələrinin sabitliyinə görə maddələr iki qrupa ayrılır: saf maddələr və qarışıqlar.

Saf maddələr: sabit fiziki xassələrə malik maddələr saf maddələr adlanır (hidrogen, oksigen, su, metallar və s.).

Qarışıqlar (iki və daha artıq maddədən ibarət olurlar, fiziki xassələri sabit deyil və tərkibindən asılıdır): eynicinsli – qarışığı təşkil edən maddələrin hissəcikləri adi gözlə və mikroskopla seçilmir (su+spirt, su+xörək duzu, su+şəkər və s.), müxtəlifcinsli- qarışığı əmələ gətirən maddələr adi gözlə və mikroskopla seçilir (su+ qum, su+ yağ, dəmir tozu+kükürd tozu və s.) olurlar. Eynicinsli qarışıqlar buxarlandırma-kristallaşdırma, distillə, xromotoqrafiya, müxtəlifcinsli qarışıqları isə süzmə, çökdürmə, durultma, ayırıcı qıfla, maqnitlə təsir etmə, buxarlandırma üsulları ilə ayrılırlar.

Maddələr molekul və atomlardan təşkil olunmuşdur.

Molekul: maddənin tərkibini və kimyəvi xassələrini özündə saxlayan ən kiçik hissəcikdir.

Atom: maddənin kimyəvi cəhətdən bölünməyən ən kiçik hissəciyi olub, kimyəvi elementin bütün xassələrini özündə saxlayır.

Maddələr tərkiblərindəki atomların xarakterinə görə iki yerə bölünür: bəsit (eyni növ atomlardan ibarət) və mürəkkəb (müxtəlif növ atomlardan ibarət) maddələr.

Bəsit maddələr: metallar (natrium, mis, dəmir və s.) və qeyri-metallara (biratomlu qaz halında-He, Ne, Ar, Kr, Xe; bir atomlu bərk halda-C, Si, B; çoxatomlu qaz halında-N₂, O₂, O₃, H₂, F₂, Cl₂; çoxatomlu maye halında- Br₂, çoxatomlu bərk halında-J₂, P₄, S₄) bölünürlər.

Mürəkkəb maddələr: oksid, əsas turşu və duz kimi təsnif edilir.

Şagird:

1.2.1. Atomun tərkibini, atom molekul təlimini izah edir.

Atom müsbət yüklü nüvə və mənfi yüklü elektronlardan ibarət elektroneytral hissəcikdir. Atomun nüvəsi yükü +1, kütləsi $1,673 \cdot 10^{-24}$ q olan protondan (${}_{+1}^1\text{p}$) və yüksüz, kütləsi $1,675 \cdot 10^{-24}$ q olan neytronlardan (${}_0^1\text{n}$) ibarətdir. Elektronun kütləsi çox kiçik olub mənfi yüklü hissəcikdir. Atomun kütləsi onun proton və neytronlarının sayı ilə müəyyən olunur ki, buna kütlə ədədi deyilir. Atom-molekul təlimini əsası 1860-cı ildə qoyulmuşdur. Atom-molekul təlimində atom və molekulların xarakteristikası doqquz müddəə ilə verilir. Atomların müəyyən növü kimyəvi element adlandırılır. Nüvəsinin yükü (protonlarının sayı) eyni, kütlələri (proton və neytronların cəmi) müxtəlif olan eyni kimyəvi element atomlarına izotop deyilir. Nüvəsinin yükü eyni olan atomlar növünə kimyəvi

element deyilir. Kimyevi elementlər işarələri, nisbi atom kütlələri və valentliyi ilə də xarakterizə olunur. Bəsit maddələr kimyevi elementlərin sərbəst halda mövcudluq formasıdır. Eyni bir kimyevi element bir neçə bəsit maddə əmələ gətirdə bilər ki, bu hadisə də allotropiya adlanır. Maddə tərkibinin kimyevi işarələr və indekslər vasitəsilə şərti yazılışı kimyevi formul adlanır. Maddələr quruluşuna görə molekulyar və qeyri-molekulyar olurlar. Molekullardan təşkil olunan maddələr molekulyar quruluşlu, atom və ionlardan təşkil olunan maddələr isə şərti olaraq qeyri-molekulyar quruluşlu maddələr adlandırılır. Molekulyar quruluşlu maddələr tərkibin sabitliyi qanuna tabe olurlar.

1.2.1. alt standartına maddə miqdarı, molyar həcm, molyar kütləyə aid ifadələr əlavə etmək olar. Maddələrin (bəsit və mürəkkəb) bir molunda $6,02 \cdot 10^{23}$ atom və ya molekul vardır ki, bu ədədə Avogadro ədədi deyilir. Karbon atomunun ^{12}C izotopunun 12 q-da olan atomların sayı qədər hissəcik (atom, molekul, ion) saxlayan maddə miqdarına mol deyilir. Bu tədris vahidində həmçinin Avogadro qanunu və ondan çıxan nəticələr də şərh edilir.

Şagird:

1.2.2. Həllolma və məhlulların mahiyyətini, həllolan maddə ilə həlledicinin hissəcikləri arasında əlaqələri şərh edir.

Bir və ya bir neçə maddə hissəciklərinin başqa maddə hissəcikləri arasında yayılması prosesinə həllolma deyilir. Həllolma fiziki-kimyevi prosesdir. Həllolan maddələrlə həlledicidən ibarət bircinsli sistemə məhlul deyilir. Məhlul aqreqat halına görə maye (çay, göl və s.), qaz (hava), və bərk (çuqun, polad və s.) halında olur. Suda həllolma qabiliyyətinə görə maddələr yaxşı həllolan (şəkər, xörək duzu, etil spirti və s.), az həllolan (sönmüş əhəng, gips və s.) və praktiki həllolmayan (gümüş-xlorid, barium-sulfat və s.) kimi təsnif edilir. Həllolan maddənin miqdarına görə məhlullar qatı və duru, doymuş və doymamış olurlar. Həllolan maddə ilə həlledici hissəcikləri arasında asılılıq həllolma əmsalı ilə ifadə olunur. Müəyyən temperaturda 1000 ml və ya 1 litr həlledicidə maddənin həll ola bilən qramlarla miqdarına həllolma əmsalı deyilir. Həllolma əmsalı (K_h) maddələrin aqreqat halından və temperaturdan asılıdır. Əksər duzların həllolma qabiliyyəti temperaturun artması ilə artır, qazların və qələvilərin suda həllolması isə temperaturun artması ilə azalır.

Bəzi maddələri su ilə qarışdırdıqda asılıqlar adlanan qarışıqlar alınır və onlar da iki növə: suspenziya (gil+su, təbaşir+su və s.) və emulsiya (yağ+su, neft+su və s.) ayrılırlar. VII sinif materialı həcmində məhlulların qatılığı (məhlulun müəyyən həcmində və ya kütləsində həll olmuş maddənin kütləsi və ya miqdarı) iki üsulla ifadə olunur: faizlə və molyarlıqla. Məhlulun 100 qramında həll olan maddənin qramlarla miqdarına məhlulun faizlə qatılığı deyilir. Məhlulun müəyyən həcmində həll olmuş maddənin mol miqdarı ilə ifadəsi molyar qatılıq adlanır. Həll olmuş maddənin maddə miqdarının məhlulun litrlə həcminə olan

nisbətində molyar qatılıq deyilir.

Şagird:

1.3.1. Maddələrin formuluna əsasən sadə hesablamalar aparır.

Maddənin formuluna görə aşağıdakı hesablamalar aparılır:

1. Formula görə elementin kütlə payının hesablanması; 2. Formula əsasən elementlərin kütlə nisbətlərinin hesablanması; 3. Kimyəvi formulun çıxarılması (elementlərin kütlə payı və kütlə nisbətləri verildikdə).

Şagird:

1.3.2. Məhlullar və həllolmaya görə sadə hesablamalar aparır.

Həllolma əmsalı, faizlə və normal qatılığa aid hesablamalar aparılır.

VII sinifdə bəsit maddə kimi oksigen və hidrogen, mürəkkəb maddə kimi isə su öyrənilir. Bu işdə “Maddə və maddi aləm” məzmun xəttinin alt standartlarına uyğun olaraq oksigen və hidrogenin kimyəvi element kimi, işarəsi, nüvəsinin yükü, izotopları, valentiliyi, allotropik şəkildəyişməsi (oksigenin), bəsit maddə kimi isə kimyəvi formulu, təbiətdə yayılması, fiziki xassələri izah edilir. Mürəkkəb maddə olan suyun tərkibi, təbiətdə yayılması, fiziki xassələri barədə məlumat verilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu). “Kurikulum” jurnalı, 2008 №1.
2. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları (kurikulumları). “Kurikulum” jurnalı. 2010, №3.
3. A.Süleymanova. Fənn kurikulumlarında məzmun standartları. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. “Kövsər” nəşriyyatı, Bakı, 2008.
4. İ.İsgəndərov. Azərbaycanın ümumtəhsil sahəsində islahatlar. “Kurikulum jurnalı” 2010, №3.
5. Q.Novruzov, Ə.Abbasov. “Yaddaş məktəbi”ndən “Düşüncə və təfəkkür məktəbi”nə. Kurikulum jurnalı, 2014, №1.
6. M.Abbasov, A.Əliyev, M.Fərəcov, V.Əliyev. Ümumtəhsil məktəbləri üçün kimya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu). (VII-XI siniflər üçün). Kimya məktəbdə jurnalı 2-3(46-47)2014. səh.4-148.
7. M.Abbasov, V.Abbasov, N.Abışov, V.Əliyev. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinif üçün dərslik. “Aspoliqraf” Bakı, 2014. 96 s.

A.З. Мамедова

Методика организации обучения по линии содержания "Вещество и мир веществ" куррикулума предмета химии в VII классе средней школы

РЕЗЮМЕ

В статье дается информация о содержании и структуре куррикулума предмета химии, излагается последовательность обучения задач, предусмотренных в стандартах линии содержания "Вещество и мир веществ" в VII классе.

A.Z. Mammadova

Methodology of organization of training on the line of content "Substance and world of substances" of the curriculum of the subject of chemistry in the VII class of the secondary school

SUMMARY

The article gives information on the content and structure of the curriculum of the chemistry subject, outlines the sequence of teaching the tasks stipulated in the standards of the content line "substance and the world of substances" in the VII class.

Açar sözlər: kurikulum, məzmun xətti, standart, maddə, atom, molekul.

Ключевые слова: куррикулум, строка содержания, стандарт, вещество, атом, молекулы.

Key words: curriculum, content line, standard, substance, atom, molecules.